

A HAZAI CIGÁNY/ROMA NÉPESSÉG MINT HUMÁN ERŐFORRÁS

FORRAY R. KATALIN 

Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Beérkezett: 2025. március 2., elfogadva: 2025. október 25.

Az emberi erőforrás azokat az embereket jelenti, akik egy cég, egy üzleti szektor, egy gazdaság munkavállalóit adják. Érthetjük úgy is, hogy a munkapiacra jelen lévő emberek összessége alkotja a gazdaság számára az emberi erőforrás – nemzetközi elnevezéssel *human resources* – potenciális munkavállalóit. A cigány lakosság elvileg, elméletileg lehetne a humán erőforrásnak a gazdaság fejlődése számára hasznos és fontos hányada, problémát jelent azonban, hogy jelentős hányaduk még ma is munkanélküli – annak ellenére, hogy bevonásuk gazdaságunk működése szempontjából is fontos lenne. Miben áll az előrelépés lehetősége?

Kulcsszavak: cigány lakosság, humán erőforrás, előrelépés lehetősége

THE GYPSY/ROMA POPULATION IN HUNGARY AS A HUMAN RESOURCE

“Human resources” refers to the people who provide the employees of a company, a business sector, an economy. We can also understand that the totality of people present on the labor market represents the potential employees of the human resource for the economy. In theory, the Gypsy population could be a useful and important part of the human resources for the development of the economy, but it is a problem that a significant part of this population is still unemployed even today – despite the fact that their inclusion would be important from the point of view of the operation of our economy. What is the obstacle to this or the possibility of progress?

Keywords: Roma population, human resources, opportunity for advancement

A kérdés

Az emberi erőforrás azokat az embereket jelenti, akik egy cég, egy üzleti szektor, egy gazdaság munkavállalóit adják. Érthetjük úgy is, hogy a munkapiacra jelen lévő emberek összessége alkotja a gazdaság számára az emberi erőforrás – nemzetközi elnevezéssel *human resources* – potenciális munkavállalóit. A cigány lakosság elvileg, elméletileg lehetne a humán erőforrásnak a gazdaság fejlődése számára hasznos és fontos hányada, problémát jelent azonban,

Levelező szerző: Forray R. Katalin, professor emerita, Pécsi Tudományegyetem. E-mail: forrayrk@gmail.com

hogy jelentős hányaduk még ma is munkanélküli – annak ellenére, hogy bevonásuk gazdaságunk működése szempontjából is fontos lenne. Mi ennek az akadálya, illetve miben áll az előrelépés lehetősége?

A problémákat az úgynevezett „kemény” társadalmi mutatók, a réteghelyzetet meghatározó tényezők, az ezek következtében létrejött életkörülmények okozzák. Ilyen tényezők az alacsony iskolai végzettség, a kedvezőtlen foglalkoztatási struktúra, az alacsony jövedelmi szint, a lakóhely gazdasági és infrastrukturális elmaradottsága, a fogyasztás egyoldalú szerkezete, a közélettől való távolmaradás, valamint a mindezek által törvényszerűen kitermelt negatív életmódelemek, szokások. „Aki ilyen körülmények között él, azzal – attól függetlenül, hogy milyen etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik – több a probléma, a gond” – figyelmeztet a kriminológus Tauber István 1980-ban végzett előítélet-vizsgálatának eredményei alapján (Tauber 1992; Forray–Kozma 1992).

A cigányság

A cigányok európai megjelenése nem írható le egyetlen honfoglalásszerű mozzanatként. Velük kapcsolatban nem szabad azt gondolni, hogy a történelem során egységes, együtt mozgó entitást alkottak volna – állítja a vele készült beszélgetésben Nagy Pál történész (Nagy 2015). Mindez persze megnehezíti a népcsoport egészének leírását, magatartásának elemzését, értelmezését.

Az elmúlt évtizedekben jelentős változás figyelhető meg, amely segít a kérdés alaposabb elemzésében. A rendszerváltás előtti évtizedekben – csakúgy, mint korábban – a cigányság nem munka nélküli tömegként jelent meg a hazai nyilvánosság előtt, hanem olyan társadalmi csoportként, amely rendszeresen dolgozik. A végzett munkák többsége – eltekintve a kézműves tevékenységtől – segédmunka volt, többnyire lakóhelyüktől nem nagy távolságban. Még falusi térségekben is akadt számukra munka, hiszen az egyéni mezőgazdaságban, a földművelésben nem volt elvárás a kvalifikáció. A rendszerváltás, illetve az új típusú munkák, tevékenységek tömegesedése azonban lezárult, és azok a társadalmi csoportok, amelyek nem készültek fel – nem szereztek megfelelő képzettséget, gyakorlatot –, fizetett munka nélkül maradtak. Tegyük hozzá, hogy a fiatalok iskolázottsága sem volt megfelelő például ahhoz, hogy befejezett általános iskolai végzettséget szerezzenek. Nagy hányaduk az enyhén fogyatékosok számára létesített iskolákat látogatta – már amennyire látogatta –, és ennek elvégzése sem biztosított zökkenőmentes továbblépést a középfokú oktatásba, adott esetben a szakmunkásképzésbe.

Az 1990-es években a fiatal vagy éppen iskoláskorú cigány lakosság tömegei oda szorultak vissza, azokban a térségekben éltek, amelyek távol estek az esetleges munkahelyektől, és iskolákkal is kevésbé voltak ellátottak. Ez összefüggött a rendszerváltást megelőző és követő évek gazdasági helyzetével, gazdaságfejlesztésével, amely hosszú vergődést eredményezett, a munkahelyek megszűnésével járt (Forray–Kozma 2011). A cigányság oktatásával kapcsolatos írások nemigen foglalkoznak az érintettek térbeli megoszlásával, márpedig ez olyan kérdés, amely nagymértékben érinti az iskolákat. Még nagyobb mértékben befolyásolja magukat a gyerekeket, a fiatalokat és persze a szüleiket, akikben felmerül a kérdés, hogy elküldhetik-e távoli iskolákba a gyermekeiket. Az 1. ábrán jól látható, hogy a cigány népesség legnagyobb arányban azokban a térségekben van jelen, ahol hiányzik, de legalábbis hiányos az iskolával való ellátottság: az északi, a keleti és a déli határszéleken. Ahol a lakosság általános gazdasági helyzetére ugyanúgy a szegénység jellemző. Nem javult a romák helyzete sem itthon, sem külföldön: egy nemzetközi jelentés szerint az európai cigányság 80 százaléka él szegénységben.¹

¹ Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=YFIL0ILIA54>.

Ahol a felnőttek nagy hányada nem rendelkezik megfelelő vagy alapfokú iskolai végzettséggel sem, ott aligha várható, hogy gyermekeik, a fiatal népesség iskoláztatása egészen más lesz, mint a szülőké. A 2024-es európai parlamenti jelentés a szélsőséges diszkriminációt és sebezhetőséget emeli ki: „Romani communities remain one of the most discriminated and vulnerable groups in the EU.” Ugyanez a jelentés hangsúlyozza, hogy 2023-ban olyan bizottságot állítottak fel, amely a cigányellenes diszkrimináció ellen fog fellépni (Lecerf 2024).

A 2010-es évektől jelentős lépéseket láthattunk az oktatáspolitikában az iskolázottság emelése érdekében. Egyes kormányzati intézkedések éppen ezekben a csoportokban célozzák az iskolázás emelését.

Az Arany János Programok célja „a tanulók iskolai sikerességének elősegítése, a szociális szempontból hátrányos helyzetű, rászoruló tanulói csoportok középfokú iskolai előrehaladásának, tehetséggondozásának támogatása komplex – pedagógiai, szociális, egészségügyi, kulturális – eszközrendszerrel. A programok egyedülállóak abban, hogy kormányzatokon átívelő módon képezik a köznevelés részét.”² Ennek a programnak a folytatása az Arany János tehetséggondozó program, amely jelenleg is sok helyen működik. Ez a program – ahogyan a neve is jelzi – a középiskolai tanulás folytatására, érettségire készít fel, és nyújt támogatást, ösztöndíjat. Feltétele a megfelelő tanulmányi eredmény és a gyermek családjának kedvezőtlen szociális helyzete.

A 2000-ben indult tehetséggondozó program 2004-ben a kollégiumi, 2007-ben pedig a kollégiumi szakiskolai programmal bővült. Azóta is ez a három program képezi az Arany János Programokat. A később induló kollégiumi és kollégiumi szakiskolai programok célja hasonlóan alakult: a kollégiumi program esetében az érettségi, míg a kollégiumi szakiskolai program esetében a szakmaszerzés a cél. Vagyis mindhárom alprogram iskoláztatási támogatást nyújt hátrányos helyzetű csoportok számára, lehetőséget teremtve a csoportos társadalmi mobilitásra (Fehérvári 2015).

Az említett programokban résztvevőkre irányuló vizsgálatok megállapították, hogy a jellemzően hátrányos helyzetű csoportokba tartozók – így a cigány származásúak is – csak igen kis arányban kerültek a támogatottak közé. (Az itt hivatkozott kutatás szerint a több mint 2000 ösztöndíjas között 88 roma volt.) Ezen az sem változtatott, ha külön kategóriaként vizsgálták az általános iskolában és a középiskolában tanuló cigány ösztöndíjasok társadalmi hátterét (Liskó–Fehérvári 1996).

Egyes kutatók szerint – a kevés siker mögött – a társadalomban határozottan jelen van a cigány- és zsidóellenesség. Hunyadi Bulcsú, a Political Capital kutatója és Márton Joci, az Ame Panzh egyik alapítója hosszú közös interjúban cserélt eszmét a cigányellenesség és a zsidóellenesség magyarországi kérdéseiről. A rasszizmus, az idegenellenesség visszaszorítása azért állami felelősség és feladat, mert az államnak vannak hosszú távon érvényesíthető, alapvető eszközei az oktatás, az egészségügy, a lakhatás és a foglalkoztatás terén, de az előítéletek kapcsán is. Hunyadi különösen az oktatást emelte ki, ahol a legnagyobb szükség lenne állami felelősségvállalásra, mert a cigányellenesség korán, már iskoláskorban újratermelődik, így a többségi társadalomban is folyamatos utánpótlása lesz ennek a jelenségnek. „A cigányellenesség szintje nagyjából stabil. Vannak apró kilengések, de a tendencia állandó. Nem nagyon látszik, hogy tendenciózusan nőne vagy csökkenne, állandó szinten mozog. Az antiszemitizmus viszont politikailag motivált, mozgatott érzés.” Ennek mértéke Hunyadi szerint megugrott például a Jobbik parlamentbe jutásakor, 2010 körül, és az összeesküvés-elméletek, a sorosozás is táplálják. Azt is hozzátette: „Meg kell jelennie a közvélekedésben a ‚gettódrog‘, illetve a ‚telepi drog‘ fogalmának. Értenie

² <https://www.oktatas.hu/AJP>

kellene végre mindenkinek, hogy a drága és az elit számára kínált kábítószerral szemben az olcsó drog itt van a sarkon, és sokkal többen kiszolgáltattak neki, mint azt hinnénk.”

Változás a felsőoktatásban

A több százezer főnyi cigányság ma is az ország lakosságának az a csoportja, amelynek nagy részét szegénység, sőt nyomor, kilátástalanság jellemzi. Nagy hányadban ez jellemzi a csoportról kialakult közös képünket is. És sok szempontból persze helytálló a kép, hiszen a cigányságról alkotott képünk körülbelül így néz ki. Az ettől eltérő magatartások azonban nem illenek bele a csoportképbe.

A PTE bölcsészkarának romológia szakán tanuló mintegy harminc hallgató között az ország minden területéről érkezett cigány lányok és fiúk vannak. Ma már nemcsak Pécsen, hanem az ország szinte valamennyi felsőoktatási intézményében találhatók ilyen csoportok. A mai egyetemisták középiskolába jártak, sikeresen érettségiztek, a diplomások pedig – másokhoz hasonlóan – képzettségüknek megfelelő állást találtak. Nehezebb-e a dolguk, mint a többieknek, akik nem romák? Valószínűleg igen, a középosztályból érkezett, könnyen alkalmazkodni tudókhöz képest biztosan nehezebb. Valamiféle hátránya ugyanakkor nagyon sokaknak lehet, és ezeket leküzdeni mindenkinek nehéz.

Az országban jelenleg tizenegy roma szakkollégium működik; Budapest mellett Debrecenben, Szegeden, Egerben, Pécsen, Miskolcon, Hajdúszoboszlón, Kaposváron és Nyíregyházán.

„Középiskolában a magyar gyerekek között úgy érzem, hogy sok mindent elnyomtam magamban. Félve hallgattam cigányzenét, és nem mertem bizonyos szavakat használni, mert féltem, hogy lenéznének. Ezekről viszont a szakkollégiumban nem kellett tartanom. Bekevertem egy olyan közösségbe, ahol fel merik vállalni, hogy szegények, hogy cigányok, és ahol nekik is ugyanaz a céljuk, ami nekem: hogy kikerüljenek abból a helyzetből, amibe születtek” – meséli Szimonetta. (Székács 2024)

A romológia szak vagy a roma szakkollégium a jelentkezők számára is megfogalmazza kritériumait. Például a Nyíregyházi Egyetem a következő módon: a jelentkező „járuljon hozzá a közéleti feladatvállalás iránt elkötelezett, aktív társadalmi párbeszédet folytató, sikeres magyar (cigány és nem cigány) értelmiségiek formálásához, akik a szakmai kiválóságot ötvözik a társadalmi és szociális kérdések iránti érzékenységgel”. A minden egyetemi hallgató számára előírható feladat csak annyiban más, hogy a szövegben szerepel a „cigány” besorolás.

A Kaposvári Egyetem az alábbiak szerint fogalmazza meg a szakkollégium célját: „a roma hallgatók tehetséggondozása (egyéni kutatási programok, egyéni kutatási eredmények bemutatása, konferenciákon való részvétel, TDK, OTDK dolgozatok készítése, tudományos és egyéb pályázatokon, valamint szakkollégiumi konferenciákon való részvétel), továbbá a roma identitás elmélyítése (szabadidős programok és roma kulturális rendezvények szervezése és azokon való részvétel, mind belföldi, mind külföldi szakkollégiumokkal, szakmai közösségekkel, civil szervezetekkel, egyetemhez kötődő szakmai közösségekkel való kapcsolat, szakmai és kulturális együttműködés, roma/cigány témájú kurzusokon és előadásokon való részvétel).”

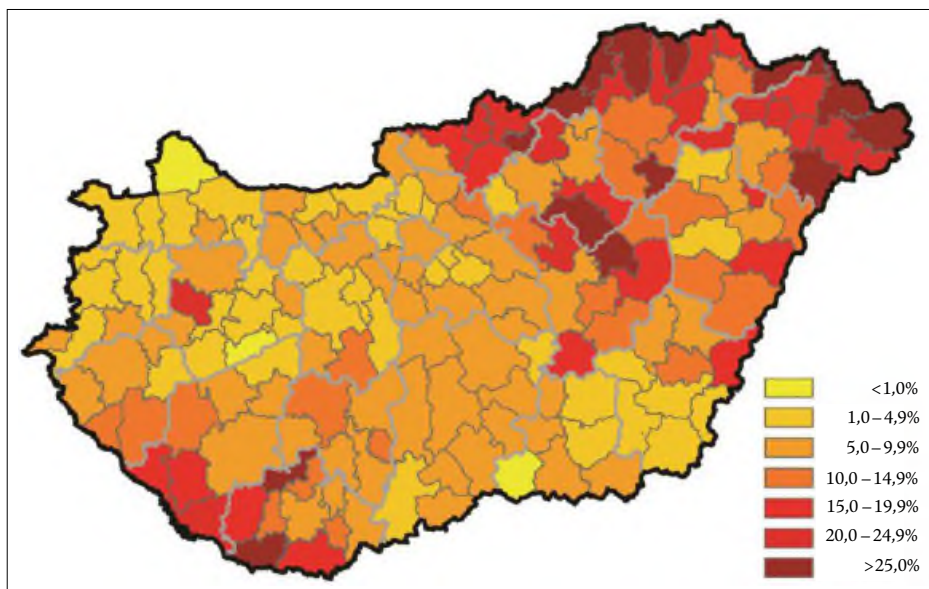
Sokféle képzésben van roma program; így például a Semmelweis Egyetem „roma orvosképzést” indít, amelyhez egyéves külön képzést szervez. A Szegedi Egyetem „roma ifjúsági vezetőképzés” címmel indított érdekes programot (Jancsák Csaba vezetésével).

Az egyes iskolatípusokat tekintve a roma szakkollégiumok 2022-ben önálló minisztériumi besorolást kaptak, amelynek alapján létesítésük és működtetésük szabályozott, például kapcsolatuk az intézmény vezetésével.³

Ezeknek a kezdeményezéseknek a hatása a cigány fiatalok tömeges részvételére a felső szintű oktatásban még nem mérhető, azonban kétségtelen, hogy várható efféle hatás.

A pécsi Gandhi Gimnázium működésével nyilvánvalóan kapcsolatban volt, hogy az első egyetemi romológia szak Pécssett szerveződött 2001-ben. Az első években jelentős volt az érdeklődés, mondhatni tömegesen jelentkeztek az egyetemi kiegészítő szakra az ország egész területéről tanítók, tanárok, akiknek a tanítványai között sok cigány, roma tanuló volt (vagy többnyire csak cigányokat, romákat tanítottak). A felsőoktatás átszervezése nyomán a romológia önálló esti levelező szakként néhány év múlva megszűnt, de kértük – és meg is kaptuk – az akkreditációját a szabályos nappali képzésben. Emellett működik a levelező képzés is.

A szak indításához nagy segítséget jelentett a Gandhi Gimnázium, hiszen a cigányok kultúrájával, a lemaradók fejlesztésével így módon már foglalkozott egy nagy presztízsű iskola. A romológia szak ezért indulhatott ilyen tekintéllyel, és ezért tudott felvenni sok jelentkezőt. Ám mindez csak a sikeres és ambiciózus fiataloknak nyújtott segítséget az első lépésekhez. A többség számára – még ma is – jó eredmény, ha az általános iskolát befejezi.



1. ábra: A roma népesség aránya a járáásokban a Debreceni Egyetem felmérése alapján (2010–2013).

Forrás: Pénzes–Tátrai–Pásztor 2018

A fenti térkép (1. ábra) szemléletesen mutatja be, hol élnek nagyobb létszámú cigány, roma csoportok az országban: látható, hogy hazánk keleti–északkeleti térségeiben élnek legnagyobb számban, emellett a déli országrészben. A területi elhelyezkedés természetesen együtt jár kulturális, nyelvi sajátosságokkal is: az ország nagy részében magyar cigányok élnek, a déli országrész a beások hazája. Az oláh-cigányok, a romák elsősorban az Alföldön élnek, de a Dunántúlon is találkozhatunk velük. Sok szempontból kirajzolódik az említett két nagyobb csoport vezető szerepe.

³ https://www.oktatás.hu/felsooktatás/roma_szakkollegiumok (OH, 2022. augusztus 22.)

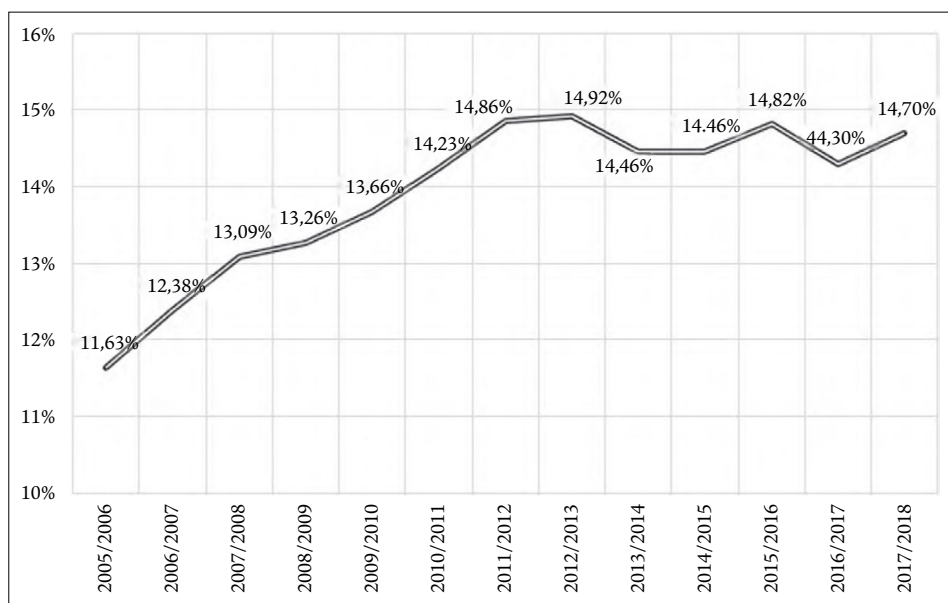
A cigányság helyzete a középosztályosodás folyamatában

Három év alatt, 2014 és 2017 között a romák munkanélküliségi rátája 30 százalékról 18,5 százalékra zuhant. Foglalkoztatási rátájuk közel 40 százalékkal nőtt (a nem romáké 10 százalékkal), bár 45 százalékos mutatójuk még így is jelentősen elmarad a 68 százalékos országos átlagtól.

A munkatársak pedig így nyilatkoznak: „Nagyon kevesen vannak olyanok, akik nem képesek a munkavégzésre, mindenkinek van valamennyi humán tőkéje. Ha pedig elkezd dolgozni egy cégnél, akkor meg fogja tanulni, hogyan kell viselkedni a munkahelyen vagy a kávézóban. Ezáltal nagyon sok embernek fejlődik a humán tőkéje” – mondta egy főként toborzással foglalkozó cég menedzsere. „A kétezres években Barcika kemény hely volt, a cigányság helyzete külön borzasztó volt. A környékbeli gyárak azonban rengeteg munkaerőt bevonzottak. Köztük olyan fehéreket és cigányokat, akik előtte egyáltalán nem kontaktáltak egymással. A gyárakban viszont találkoztak egymással, és most már akár csapatbulikra is összejárnak. Barcika rengeteget konszolidálódott ennek is köszönhetően.” (Fabók–Jandó 2019)

A legfontosabb tényezőket áttekintve: az iskolai együtt-nevelkedés, együttes tanulás olyan csoportképző lehet, amely az élet minden területén hatást gyakorolhat.

Oktatás. A minisztérium statisztikája szerint a cigány tanulók aránya az általános iskolákban 14–15 százalék körül van (2. ábra). Az oktatáshoz való hozzáférés fokozatosan javult az elmúlt évtizedekben, de a cigány gyerekek közül sokan még mindig extrém hátrányos helyzetből indulnak. Az iskolai lemorzsolódás aránya magas, bár az elmúlt években egyes programok révén javulást figyelhetünk meg. A középfokú oktatásban megjelenő gimnáziumok közül – különböző támogatások hatására is – egyre több szívesen vesz fel cigány, roma gyerekeket. A felsőfokú oktatásban való részvételt növelik a cigány programok, amelyek már több egyetemem elérhetők.



2. ábra: Az általános iskolai roma tanulók aránya. Forrás: OKM

Munkaerőpiac. A cigányság körében a foglalkoztatási ráta alacsonyabb, de pozitív jelek mutatkoznak a középosztályba emelkedő rétegek tekintetében. Az állami és civil kezdeményezések – például a Start-munkaprogramok – igyekeznek javítani ezen a helyzeten. Segítséget jelentenek azok a középiskolai és egyetemi programok is, amelyek a felsőoktatásba nehezebben bejutók sikerességét kívánják támogatni. Ilyen például az említett PTE romológia program, amelyhez hasonló ma már az ország több egyetemén is működik.

Lakhatás. A lakhatási körülmények is javulnak, különösen azoknál, akik képesek stabil munkahelyet találni, és hitelhez jutnak. A középosztályosodás itt is kulcsfontosságú, mivel a lakóhelyi szegregáció leküzdése a társadalmi integráció egyik legfőbb eszköze. Ebben a tekintetben országos gondokról beszélhetünk.

Azt is látnunk kell, hogy egyre több cigány vállalkozó, középvezető és szakember jelenik meg, akik képesek érvényesülni a gazdaság különböző területein, hozzájárulva saját közösségük fejlődéséhez.

A cigány közösségek belső etnikai megoszlása

Magyarországon a cigányság három fő etnikai csoportra oszlik, amelyek történelmi, kulturális és nyelvi különbségeket mutatnak.

Magyar cigányok. Ez a legnagyobb lélekszámú csoport. Magyar anyanyelvűek, jellemzően szorosan kötődnek a magyar kultúrához. Fő lakóhelyük az Alföld és Kelet-Magyarország.

Oláh-cigányok (romák). Anyanyelvüként romani nyelvet beszélnek, kultúrájuk és szokásaik sok szempontból eltérnek a magyar cigányokétól. Lélekszámuk nehezen becsülhető, legfeljebb tízezres nagyságrendről beszélhetünk. Kisebb csoportokban az ország egész területén élnek, többségük az Alföldön.

Beás cigányok. A beás nyelvet beszélik, egy archaikus román nyelvjárást, és sok tekintetben különböznek mind az oláh-, mind a magyar cigányoktól. Jellemző lakóhelyük a Dunántúl, lélekszámuk egymillió alatt van.

A középosztályosodás folyamata eltérő ütemben zajlik a cigány közösségek különböző etnikai csoportjai között.

Magyar cigányok. Talán ők mutatják a legnagyobb integrációs hajlandóságot és képességet a középosztályba emelkedésre, mivel magyar az anyanyelvük, és kulturális kapcsolódásuk is erősebb a magyar többséghez. Problémát jelent viszont sok család, egész közösségek szegénysége, iskolázatlansága. Beilleszkedésük nehéz, különösen, mivel az iskolázottság terén is jelentősen elmaradnak a többségtől.

Oláh-cigányok. A középosztályosodás üteme egészében lassabb, részben nyelvi és kulturális különbségeik miatt, amelyek megnehezítik az integrációt az oktatás és a munkaerőpiac területén. Ez a csoport egészére jellemző. A tanulás, a társadalmi felemelkedés itt még mindig egyéni/családi döntés, nem pedig a csoporton belüli folyamatok eredménye. Viszont az egyéni sikeresség – amelynek a zene alkotása, előadása az egyik lehetősége – sokkal fontosabb és elfogadottabb ösztönző, mint például a magyar cigányoknál. Sok közöttük a jómódú, sőt a gazdag is, de az iskola útján történő felemelkedést még kevesen választják. Gyermkeik azonban már gyakran sikeresek az iskolában, esetenként a felsőoktatásban is.

Beás cigányok. Az ő helyzetük kettős, mivel nyelvük és kultúrájuk ugyanúgy különbözik a többségi társadalométól, mint az oláh-cigányok esetében, de a magyar cigányokhoz hasonlóan jobb az esélyük az integrációra. Ennek magyarázata lehet kisebb létszámuk, szervezettebb lakóhelyi letelepedésük és ezzel erősebb belső szerveződésük, nem utolsósorban pedig a Dél-Dunántúl ha-

gyománysnak mondható oktatási programjainak hatása. (Az 1990-es évektől induló gimnázium, nagyszámú és jól szervezett civil kezdeményezések; lásd Forray–Kozma 2023.)

Az etnikai hovatartozás a cigány, roma lakosság körében éppen úgy elsősorban a családi háttérből kiindulva várható és értelmezhető, mint minden más csoportban. Viszont ezek a csoportok egymással gyakorlatilag nincsenek kapcsolatban. A romák lenézik és megvetik a magyar cigányokat, a beásokról szinte nem is tudnak. A magyar cigányok pedig tartanak az oláh-cigányoktól. Kapcsolatot nem keresnek velük.

Összegzés

A modern Európa víziója a „nagypolitika”, a „makrogazdaság” szintjén integrált, nyelvében, kultúrájában, borszínében, vallásában, helyi politikájában ugyanakkor sokszínű földrész. A vízió megvalósulásának, a nemzetek, népek, népcsoportok, egyének egyenrangú társadalmi beilleszkedésének feltétele a gazdasági, hatalmi egyenlőtlenségek csökkentése mellett bizonyos kulturális kompetenciák elsajátítása. Bourdieu, Habermas és mások nyomán a „többnyelvű habitus” kialakítását tekintik elsődlegesnek (pl. Sik 2011). A kérdésnek már jelentős szakirodalma van, amelynek akár csak vázlatos ismertetése is messzire vezetne. Nem csupán idegen nyelv(ek) ismeretét jelenti, hanem olyan összetett képességet, készségeket, beállítódásokat, gondolkodásmódok együttesét, amelyek birtokában az egyén képes kommunikálni és együttműködni másokkal. Ebben az értelmezésben a származás, a kultúra, a szexuális szokások, a testi, az antropológiai jellemzők egyéni jegyek, amelyeknek legfeljebb egy-egy szituációban van jelentőségük, de a kommunikációt és az együttműködést, a párbeszédet és a közös feladatok közös megoldását nem befolyásolják. A fentieket összefoglalva olyan személyiségvonások és attitűdök erősítéséről van szó, mint az empátia, a szerep-távolság, az ambivalencia elviselése, az együttműködési készség erősítése stb. (Forray–Kozma 2013). Mindez összetett identitást követel, az új és más világek (Weltbild, construct of the world) befogadását, az irántuk való nyitottságot.

IRODALOM

- FABÓK B. & JANDÓ Z. (2019) Öt éve azt hallgattuk, miért nem dolgoznak a cigányok, most azt, hogy miért vannak ilyen sokan a munkahelyemen. *Telex*. <https://telex.hu/g7/kozelet/2019/04/04/ot-eve-azt-hallgattuk-miert-nem-dolgoznak-a-ciganyok-most-azt-hogy-miert-vannak-ilyen-sokan-a-munkahelyemen>
- FEHÉRVÁRI A. (2015) Társadalmi mobilitás és az iskola. In: VARGA A. (szerk.) *A nevelésszociológia alapjai*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs. <https://mek.oszk.hu/14500/14566/14566.pdf#page=184>
- FORGÁCS I. (2024) Követ a tóba – cigányok, drog, fejsze nyele. *Index*. <https://index.hu/velemenyl/2024/10/17/drog-ciganyasag-nyomor-integracio-szolasszabadsag-szigor>
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (1992) *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben és időben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2013) Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra*, Vol. 22. No. 10. pp. 3–21.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2023) A cigányság átalakulásának útjai. Egy alföldi kisváros esete. *City.hu Várostudományi Szemle*, Vol. 3. No. 2. pp. 93–109.
- HUNYADI B. & MÁRTON J. (2024) Mi teszi cigányellenessé a magyar társadalmat? *Mérce*. <https://merce.hu/2022/03/07/mi-teszi-ciganyellenesse-a-magyar-tarsadalmat>

- LECERF, M. (2024) *Understanding EU action on Roma inclusion*. European Parliamentary Research Service. European Union, March 2024. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI\(2021\)690629_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI(2021)690629_EN.pdf)
- LISKÓ I. & FEHÉRVÁRI A. (1996) *Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években*. Kutatás Közben 212. Oktatókutatási Intézet, Budapest. https://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/212_lisko-fehervari_szerkezetvalto_iskolak_a_kilencvenes_e.pdf
- NAGY P. (2015) Ki beszél itt cigány történelemről? In: CSERTI-CSAPÓ T. (szerk.) *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomkutatásból*. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológiai Tanszék, Pécs.
- PÉNZES J., TÁTRAI P. & PÁSZTOR I. Z. (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, Vol. 58. No. 1. pp. 3–26.
- SÍK D. (2011) Bourdieu, Habermas, Luhmann. Egy hálózatelemzési szintézis vázlata. *Replika*, Vol. 75. No. 2. pp. 123–165. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/49745/replika_75-08_sik_1.pdf?sequence=1
- SZÉKÁCS L. (2024) *Gyermekként álmodni sem mert róla, most mégis diplomát szerzett egy kerecsendi roma lány*. <https://hrpwr.hu/cikk/gyermekkent-almodni-sem-mert-rola-most-megis-diplomat-szerzett-egy-kerecsendi-roma-lany>
- TAUBER I. (1992) *A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989–1992)*. Hann Seidel Alapítvány – BM Kiadó, Budapest.

Egyéb internetes források

https://eduline.hu/felsooktatas/20240731_Jonas_Szimonetta_diplomas_romak_cikksorozat
https://www.oktatas.hu/felsooktatas/roma_szakkollegiumok (OH, 2022. augusztus 22.)